

РАЗДЕЛ 11. ФИЛОЛОГИЯ КАК ОБЪЕКТ КОММУНИКАЦИИ

УДК 81'373.612

**Семантична специфіка ментального лексикону:
особливості вживання слова «Мати» у поезії Т.Г. Шевченка**

Буц Н. В.

*Кримський науково-методичний центр управління освітою НАПН України,
м. Сімферополь, Україна*

У статті проаналізовано вживання Т.Г. Шевченком слова «мати» в поезіях «Кобзаря», визначено особливості його вживання, семантичне значення.

Ключові слова: семантика, лексика, синонім, опорні слова.

*Його весна довіку не зів'яне,
Його «Кобзар» нікому не спалить...
М. Рильський*

Постановка проблеми. У своїй поетиці, у своєму стилі, світовідчутті пройшов Шевченко шлях, характерний для XIX століття взагалі, - від романтики до реалізму. Цей тонкий і ніжний майстер слова, який знав і використовував найласкавіші відтінки його, вживав і досить різкі вислови на адресу ворогів, і виходило це в нього художньо переконливо. Особливої уваги заслуговують вживання слова «мати» в поезії Шевченка. Художні якості мови Шевченка створюються різними засобами. Як на найбільш узвичасні з них прийнято вказувати на такі, як порівняння, метафори, епітети, синонімічні одиниці тощо – все те, що абсолютизують посібники з поетики, окреслюють у вигляді виробленої ними системи, спрощеної й загальновідомої. Вивчаючи Шевченкову поезію ми дістаємо дані для розв'язання важливих мовознавчих питань. В цьому й полягає актуальність обраної теми. Більшість вживаних Шевченком значень слова «мати» за своєю формою звичайні, загальновідомі. Але всі вони оригінальні своєю внутрішньою художньою силою, місткі, що викликають яскраве враження. Навіть звичайні, але по-своєму осмислені Шевченком, насичені своєрідним художнім змістом. Поет шукав найбільш типових і яскраво виражених ознак, які б допомогли йому глибше розкрити зміст цього слова.

Мета - проаналізувати вживання Т.Г.Шевченком слова «мати» в поезіях «Кобзаря», визначити особливості його вживання, пояснити семантичне значення. У найдавніших пам'ятках давньоруської мови слово «мати» зустрічається як у значенні «рідна мати», так і в різних переносних значеннях, переважно з відтінком урочистості, наприклад: «мати-вітчизна», «батьківщина-мати», «мати-земля», «ніч-мати», «мати-героїня», а також: 1) названа мати опікуна; 2) столиця держави; 3) основа, початок: Ясність бо всему мати (Поучение Владимира Мономаха); 4) у церковному

вжитку: Мати Божия; 5) хрещена мати (жінка, яка тримала дитину на руках під час хрещення у церкві).

Синонімом до «мати» в українській мові було слово «родителька», яке подано в словнику Ю. Грінченка в значенні «та, що народжує», «рідна мати» [2; 3]. Тепер воно належить до рідковживаних книжних архаїзмів. У розмовній мові часто, здебільшого з відтінком нестлиивості, функціонує слово «мама». Воно вживається переважно при звертанні до матері: «О мамо, мамо! Не погуби дочки своєї!» і рідше при звертанні до мачухи, свекрухи, теці.

Вживання слова «мати» у «Кобзарі» Т.Г. Шевченка ми класифікували за певними семантичними групами, а саме:

1. В основному своєму значенні це слово вживається для називання кровної спорідненості жінки зі своїми дітьми:

*Може, вийшла русалочка
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати [5, с. 23]*

*Кличе мати вечеряти,
А донька не чує,
Де жартує з москаликом,
Там і заночує [5, с. 37]*
*Вранці Марко до нїмички
Руки простягає
І мамою невсипушу
Ганну величає [5, с. 278]*

2. Т.Г. Шевченко вживає слово «мати» також у множині:

*Пішла вдова з матерями
З дрібними сльозами [5, с. 205]*
*А поки що з матерями
Алкідова мати
Пішла його зустрічати,
Святих привітати
На березі [5, с. 533]*
*... Пишались
Святії тії матері
Своїми дітками [5, с. 567]*

3. У звертаннях для висловлення пошани та величання:

*... Добре, мамо,
Що ти заранне спать лягла,
А то б ти бога прокляла
За мій талант. [5, с. 426]*
*- Душно мені! Ходім, дочко,
До ставка купатись.
- Ходім, мамо. [5, с. 150]*
*Ой, мамо,
Страшно дізувати,
Ні з ким не кохатись. [5, с. 445]*

Слово «мати» вживається поетом у ряді специфічних значень:

4. Для синонімічного образно-уособленого називання України, ночі, долі тощо:

*Привітай же, моя **ненько!***

- Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину. [5, с. 37]*
- А ви Україну ховайте,
Не давайте **матері**, не дайте
В руках у ката пропадать. [5, с. 102]*
*Нехай кляті, бешкетують,
Поки сонце зайде,*
- А ніч-мати дасть пораду, -
Козак ляха знайде. [5, с. 71]*
- Україно! Україно!
Серце моє, **ненько!**
Як згадаю твою долю
Заплаче серденько! [5, с. 69]*
5. Слово «матер» вживається у релігійних висловах:
*Пошли тобі, **матер** божя,
Тії благодати,
Всього того, чого матери
Не зуміє дати [5, с. 202]*
- Не плакала б **матер** божя
В Криму за Україну [5, с. 361]*
*Як покидали запорожці
Великий Луг і матір СічЄ
Взяли з собою **матер** божуЄ
І більш нічого не взяли [5, с. 361]*
6. Багато в поезіях вжито русизмів «мать», «матери»:
*Она поет, а молодая
Дочь несчастливщицы моей
Головкой смуглою прильнула
К коленим **матери** своей [5, с. 135]*
... Невинным сном
- Оксана спит, а **мать** слепая
Уньло-тихо напеваяЭ
И каждый шорох сторожит [5, с. 155]*
7. Т.Г. Шевченком багато слів вжито у зменшено-пестливій формі, такі як «ненька», «матуся», «матінко», «мамуню»:
*Кого ж їй любити? Ні батька, ні **неньки**. [5, с. 24]*
*...якби знала
Матуся горенько твоє,
Чи оддала б за генерала
Дитя єдинеє своє? [5, с. 500]*
- Ой, маю, маю оченята –
Нікого, **матінко**, та обнімати,
Нікого, серденько, та обнімати [5, с. 549]*

Висновки. У поетичних творах Т.Г.Шевченка слово «мама» нерідко використовується при звертанні до України, музи, а в сучасних говорах його можна зустріти і в значенні опікунки, названої матері. В розмовній мові маємо значно більше зменшено-пестливих форм до слова «мама», ніж до слова «мати». Серед них загально по-

ширені «мамуся», «мамуня», «мамка», «мамця», рідше вживаються «мабусенька», «мабусечка», «мамочка», «мабусечка», «мабусенька», «мабусеньця», «мабусенька». До вузьколокальних можна віднести «мамоїка», «мабусейка», «мабусойка», «мабусінка», «мабусна», «мабусик», «мабусчик», «мабусуля».

Таким чином, для вираження поняття «мати» у поетичних творах Т.Г. Шевченка, що вміщені в «Кобзарі», зустрічаються такі синонімічні слова: мати – 158 разів; матері – 70 разів; ненька – 7 разів; мамо – 23 рази; матуся – 3 рази; мати – 6 разів; матінко – 4 рази; мамка – 3 рази; матер – 5 разів. Семантична місткість Шевченкового слова надзвичайна. Художнє слово, крім основного, логічного значення, несе в собі ще й багатощі можливості додаткових асоціацій, таїть чимало семантичних відтінків – і це завдяки майстерності поета. Поетична мова Т.Г. Шевченка становить вершину розвитку словесно-образотворчих засобів української поезії.

Список літератури

1. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А.А. Бурячок. - К. : АН УРСР, 1961.
2. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. - К. : Радянська школа, 1971. – 486 с.
3. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Українська мова. Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. - К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
4. Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства) / А. Ткаченко. - К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Шевченко. - Київ, 1961. – 607с.

Буц Н.В. Семантическая специфика ментального лексикона: особенности употребления слова «мать» в поэзии Т.Г. Шевченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 4. Часть 1. - С.315-318.

В статье проанализировано употребление слова «мать» в поэзиях «Кобзаря» Т.Г. Шевченко, определены особенности его употребления, семантическое значение.

Ключевые слова: семантика, лексика, синоним, опорные слова.

Buts N.V. Semantic specificity of a mental lexicon: features of the use of word "mother" in poetry of T.G. Shevchenko //Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 4. Part 1. – P. 315-318.

In the article the use of word "mother" in poetries of T.G. Shevchenko`s "Kobzar" is analysed, certain the features of its use, its semantic value.

Key words: semantics, lexicon, synonym, basic words.

Поступила до редакції 25.09.2012 р.